

आंबेडकरवादी कवयित्रीच्या कवितेची प्रेरणा

प्रा. स्वाती लक्ष्मणराव भगत (मनवर)

मराठी विभाग

स्वर्गीय राजकमलजी भारती कला,

वाणिज्य व सुशिलादेवी राजकमलजी

भारती विज्ञान महाविद्यालय

आर्णी, जि. यवतमाळ

प्रास्ताविक :-

साधारणपणे १९६० नंतर आंबेडकरवादी कवयित्री कवितेच्या माध्यमातून अभिव्यक्त होऊ लागल्या. जातीव्यवस्थेवर आधारित विषमता आंबेडकरी लेखकांच्या मनात प्रक्षोभ निर्माण करित होती. हाच प्रक्षोभ पुढे विद्रोहाच्या रूपाने आंबेडकरवादी साहित्याच्या माध्यमातून आविष्कृत झाला. वेदना, विद्रोह आणि नकार आंबेडकरवादी साहित्यात दिसून येतात. तसेच डॉ. आंबेडकरांचे तत्वज्ञान, त्यांनी उभारलेले लढे, आंदोलन त्यातून उभा राहिलेला सामाजिक व सांस्कृतिक संघर्ष आंबेडकरवादी लेखक कवींच्या साहित्य निर्मितीसाठी प्रेरक ठरला. याला आंबेडकरवादी कवयित्री यांची काव्यनिर्मितीही अपवाद नाही. महेंद्र भवरे संपादित 'अतिरिक्त' या नियतकालिकाच्या विशेषांकाची दखल...फुले—आंबेडकरी विचारधारेने प्रेरित साठोत्तरी काळात साहित्य, समाज, संस्कृती, नकार, विद्रोह, आत्मभान, बांधिलकी या घटकांना कवेत घेऊन आंबेडकरी (दलित) कविता जोरकसपणे अवतरली.

आंबेडकरवादी कवयित्रीच्या कवितेचे स्वरूप व त्या मागील प्रेरणा :-

१९७० च्या दशकात आंबेडकरवादी कवयित्री कविता लिहू लागल्या. त्यांच्या कविता शतकानुशतकांचे दलित समाजाचे दुःख टोकदारपणे अभिव्यक्त करतात. फुले—आंबेडकरांच्या विचारांचे अधिष्ठान त्यांच्या काव्यनिर्मितीचे प्रयोजन होते. फुले, आंबेडकरांचा परिवर्तनवादी विचार हे दलित साहित्य प्रवाहाचे प्रमुख केंद्र आहे.

आंबेडकरवादी कवयित्रींच्या कवितेसंदर्भातही हाच क्रांतीकारी विचार उर्जास्रोत ठरला. अनेक कवयित्रींनी कवितासंग्रहातील मनोगताच्या निमित्ताने परिवर्तनवादी विचार आणि चळवळ हिच आपली लेखनप्रेरणा असल्याचे नमूद केले आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीशी कवयित्री हिरा बनसोडे काव्यसंग्रहाच्या निमित्ताने स्वतःची लेखनप्रेरणा डॉ. बाबासाहेबांचे विचार आहे, असे लिहितात. बाबासाहेबांनी दिलेल्या उजेडाच्या फुलांचे दिवे करून मी प्रगतीचा मार्ग शोधत आहे, असे हिरा बनसोडे म्हणतात.

कवयित्री संध्या रंगारी यांच्या आघात (१९९२) (शब्ददान प्रकाशन, नांदेड) च्या पहिल्याच काव्यसंग्रहात आपली काव्यनिर्मितीचे प्रयोजन सांगतात. 'क्रांतिवीर ज्योतिबा फुले, सावित्रीबाई फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचाराने प्रेरित होऊन ज्ञानाची पंख फुटली आणि नवचैतन्य घेऊन दुःखित शोषितांच्या विश्वात भराच्या मारू लागले. त्यांच्या दुःखाना कुरवाळू लागले. अश्रूंनी न्हावू लागले आणि पाहता—पाहता माझ्या अश्रूंनी पेट घेतला असा..'

प्रज्ञा दया पवार :-

लातूर येथील (सन २०१७) च्या अस्मितादर्श साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षीय भाषणात त्या म्हणतात, “स्त्रीवादी दलित लेखिका म्हणून वावरत असताना ज्या वास्तवाला, अनुभवांना सामोरं जावं लागतं ते काहीसं कोड्यात टाकणारं आहे... दलित साहित्य आणि स्त्री साहित्य अशा दोन “विद्रोहाच्या परंपरा पाठीशी असूनही पेच आहेत. दलित स्त्री, लेखिका जेव्हा मनुवादाच्या विरोधी लिहितात, तेव्हा त्यांच्या लेखनाला “आंबेडकरी साहित्य” म्हणून सहज प्रमाणता मिळते. अर्वाचीन आरव या पुस्तकात त्या म्हणतात. स्त्रीवादाच्या घोषणेशी संवादी राहून फुले—आंबेडकरवादी प्रेरणेतून उभ्या राहिलेल्या दलित—बहुजन व स्त्रीवादी साहित्याकडे बघण्याची गरज आहे. हे भाष्य केवळ स्त्रीवादी दलित साहित्य क्षेत्रापुरते मर्यादित नसून एकूणच जातीअंताची चळवळ, स्त्रीमुक्तीची चळवळ आणि सर्व परिवर्तनवादी चळवळीसाठी लागू आहे. कवयित्री प्रज्ञा पवार आरपारलयीत प्राणंतिक आपली प्रेरणा स्पष्ट करताना लिहितात. “मला समजलेल्या फुले—आंबेडकर वादाच्या सम्यक भानाने लिहित राहिन.’ अलिकडच्या काळातील प्रसिद्ध आंबेडकरवादी कवयित्री व लोकशाहीर शीतल आहे. यांच्या काव्यामागील प्रयोजन व प्रेरणा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे परिवर्तनवादी विचार आहे, असे निश्चिन सांगतात. त्यांची “ऐक मैत्रर रांगड्या, ऐक गावाची रे कथा” ही कविता विषमतामूलक जातीव्यवस्थेचे भेदक चित्रण करणारी आहे. रोहीत वेमुला तेलगू दलित विद्यार्थी जातीव्यवस्थेचा बळी ठरला. ही विद्रोही जाणीवही त्यांनी अभिव्यक्त केली आहे.

आदिवासी समाजातील कवयित्री उषाकिरण आत्राम यादेखील आपली प्रेरणा फुले—आंबेडकरांचा परिवर्तनवादी विचार आहे, असे म्हणतात. ‘फुले—आंबेडकर साहित्याशी स्वतःच नातं त्या बंधुत्वाशी नाळाच नातं जुळवून माझी लेखणी मी चालवित असते. माझा दुःखी, कष्टी समाज आजही वेदनेत कणहत आहे. मात्र अश्रु गाळणे आम्हाला माहीत नाही. ढोल मंजिराच्या सुरांत रेल्यांच्या स्वरांत आमची दुःखे पळून जातात. येथे कवयित्रीच्या विचारांची दिशा स्पष्ट होते. आदिवासी समाज ‘माणूस’ म्हणून नाकारला जातो. आदिवासी समाजाचे अस्तित्व टिकविण्यासाठी उषाकिरण आश्राम या हाती लेखणी घेतात.

कवयित्री शांताबाई पवार आपल्या मनोगतात म्हणतात. मी डॉ. बाबासाहेबांचे प्रबोधनकार साहित्य वाचल्यावर सत्य काय ते कळले. अन् त्यामुळेच या प्रबोधनात्मक कविता अनेक विषयातूनही लिहिण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला.

आंबेडकरवादी कवयित्रीची स्फुट कविता :-

‘आभाळ पेलताना’ या शीर्षकाचा हा कविता संग्रह तब्बल १९ कवयित्रीचा प्रातिनिधिक कवितासंग्रह आहे. कवितासंग्रहातील सर्व कवयित्री आंबेडकरी प्रेरणेतून लेखन करतात. प्रा. आशालता कांबळे यांच्या प्रभा प्रकाशनाने हा संग्रह प्रकाशित केला आहे. आंबेडकरवादी कवयित्री सातत्याने काव्य लेखन करित आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा विचार आणि चळवळीचे प्रतिबिंब या कवयित्रींच्या कवितेमध्ये दिसून येते. परिवर्तनाचा विचार स्वीकारलेली स्त्री मनाची भूमिका निर्मला लोंढे यांच्या ‘फिनक्स’ कवितेतून अभिव्यक्त होते.

‘विद्रोहाची मशाल घेऊन
प्रस्थापितांच्या बालेकिल्ल्यात
देऊ या पेटवून...
एखादा अणुबॉम्ब

